

Fabriekskinderen door J.J. Cremer (1863).

Een analyse.

"Fabriekskinderen" van J. J. Cremer uit 1863 is een krachtige **pleidooi tegen kinderarbeid** in Nederland, met name in de fabrieken van Leiden. De tekst begint met een **metaforische beschrijving** van de stad als een zieke patiënt, wier ziekte het leed van de fabriekskinderen is. Vervolgens **schetst Cremer een hartverscheurend beeld** van de familie Zwarte, waarbij de kinderen 's nachts worden gewekt voor hun lange, uitputtende dagen in de stoomspinnerij, wat leidt tot de **uiteindelijke dood van Saartje**. Cremer **bekritiseert de onverschilligheid van de maatschappij** en de **concurrentie** als de drijvende krachten achter deze moord op ziel en lichaam, terwijl hij de noodzaak benadrukt van een **zegenrijke wet** naar Engels voorbeeld om deze kinderen te redden.

Cremer gebruikt een combinatie van **emotionele oproepen, levendige beschrijvingen** en **logische argumenten** om de "Doorluchtige Vorst" en "Grootmagtige wetgevers in den Staat" te overtuigen.

De belangrijkste argumenten en retorische strategieën die hij in zijn bedek gebruikt:

I. Retorische strategieën en stijlfiguren:

1. Het gebruik van krachtige en uitgebreide metaforen:

- **De gewonde stad:** Cremer stelt dat de stad Leiden (en haar zusters) ziek zijn en lijden aan een "afzigtelijke wonde" die haar krachten verteert en dreigt haar glorierijke bestaan ten val te brengen. Hij roept de staat op als een vader die artsenerij, zelf of zelfs een "vlijmend lancet" (chirurgisch mes) moet sturen om de stad te redden.

- **De fabriekskinderen als moordslachtoffers en raderen:** De toestand van de kinderen wordt meedogenloos "moord" genoemd, zowel van ziel als van lichaam. De kinderen worden in de fabriek gereduceerd tot "raderen" en "werktuigen", die door de 'grootschen werkman' (de stoommachine/industrie) onophoudelijk voortgejaagd worden.

- **Personificatie van concurrentie:** De belangrijkste tegenstander van de wetgeving, de **concurrentie**, wordt voorgesteld als een "schoone kloeke vrouw" die de leuze van Vrijheid hoog in haar banier voert, maar in werkelijkheid een moordenaar is die "boeleert met den goud dorst".

2. Bezieling door middel van gedetailleerde, schokkende taferelen:

- Cremer schetst opzettelijk een "droeve tafreel" van de omstandigheden van de kinderen, waarbij hij benadrukt dat hij dit alleen doet op basis van wat hijzelf heeft gezien of gehoord. Voorbeelden hiervan zijn:

- **Vroege ochtend en uitputting:** Kinderen van tien en twaalf jaar oud (zoals Evert en Saartje) moeten om zes uur 's ochtends met moeite en 'weenen' uit bed worden gehaald om op de ijskoude vloer te staan. Sander, tien jaar oud, is zo uitgeput dat hij in de straten neervalt en slaapt op een stoep.

- **Ziekte en dood:** Het verhaal culmineert in de dood van Saartje, die met koorts en dorst in bed ligt, terwijl haar ouders slapen. Haar dood is een "laatste zacht pijnlijke snikje" na zes uur strijd, waarna de wind "Vermoord! vermoord!" buldert.

- **Contrasterende scènes:** De ellende van de fabriek wordt scherp gecontrasteerd met de welvaart en overdaad van de student Willem van Hogenstad, die Sander vindt en hem in zijn luxueuze kamer (met chocoladewater en krentenbroodjes) verzorgt.

3. Directe aanspraak op geweten en eenvoud:

- Cremer geeft aan dat hij als 'novellendichter' zich zal houden aan een "ontzettend eenvoudig" verhaal, omdat de zaak te ernstig is.

- Hij roept de lezers op om **te zien, te horen en te voelen**, en bekritiseert de menselijke neiging om ellende te mijden en op afstand te blijven. Hij eindigt met een zeer directe, indringende oproep aan de wetgevers, waarbij hij stelt dat aan hun kleding "druppelen bloeds" kleven van de vermoorde kinderen.

II. Inhoudelijke argumenten:

1. Onmenselijke werkuren en lichamelijke schade:

- Kinderen werken **dertien, veertien of vijftien uren** per dag, soms zelfs de "ganschen langen nacht".

- Door dit werk worden ze verlamd en ontzenuwd. Ze zijn mager, flets en lijken veel jonger dan ze zijn (Sander, tien jaar oud, lijkt zeven).

- De kinderen worden fysiek mishandeld (door de spinner die hen met een rolstok slaat) en bedreigd met de wrede straf van "kielhalen" (met het hoofd in een emmer water duwen).

2. Geestelijke en intellectuele verwaarlozing:

- De kinderen kunnen niet naar school, omdat het dagloon dan minder zou worden.

- Door Sander te bevragen toont Cremer aan dat het kind geen enkel basiskennis heeft: hij weet niet wat boeken zijn, wat een dominee is, waar brood vandaan komt, of zelfs waar de wol voor de stoffen vandaan komt die hij verwerkt.

- De situatie wordt gezien als een klap in het gezicht van de principes van de rechtsgeleerdheid en deugd, bewaard in de boeken van de academiestad, die getuigen dat de mens de "heer der schepping" zou zijn.

3. Economisch en sociaal argument:

- Cremer stelt dat de ellendige ouders vaak "minvermogende kinderen" dwingen te werken en hen de kostwinners maakt.
- Hij weerlegt het argument dat een wet de industrie zou schaden door te wijzen op het **Engelse voorbeeld**. In Engeland zorgt een zegenrijke wet ervoor dat fabriekskinderen minder uren werken, naar school gaan (drie tot vijf uur per dag), en dat de nijverheid desondanks bloeit en de onderwezen kinderen bekwame werklieden worden.
- De ervaring elders heeft geleerd dat meer rust en onderwijs de industrie juist krachtig verheft, terwijl te veel arbeid nadelig is.
- De wetgevers worden opgeroepen om de wet te zien als een middel om **ellende en jammer te voorkomen** en de Nederlandse nijverheid een schonere toekomst te waarborgen.

Cremer's strategie komt neer op het dwingen van de wetgevers om het kwaad "van nabij" te zien, het te benoemen als moord, en vervolgens de effectieve, bewezen oplossing (de Engelse Factory Acts) aan te reiken, waarbij hij de noodzaak benadrukt om onmiddellijk te handelen.

Cremer maakt **diverse persoonlijke opmerkingen en reflecties** in de bede, die hij gebruikt om zijn autoriteit, emotionele betrokkenheid en de gekozen retorische stijl te rechtvaardigen.

De belangrijkste persoonlijke opmerkingen zijn:

1. Reflectie op zijn rol en stijl.

Cremer stelt zichzelf in het begin direct voor als de "**novellendichter**". Hij anticipeert op kritiek over zijn beeldende en raadselachtige stijl ("beelden en raadsels") en belooft dat hij vanaf dat moment zal proberen "**eenvoudig te zijn, ontzettend eenvoudig**," omdat de zaak te ernstig is,.. Hij erkent dat het even moeite kostte om de juiste toon te treffen, omdat hij het "**hoog gewigt zijner roeping**" beseft.

- Hij onderbreekt zichzelf in het verhaal om de lezer eraan te herinneren: "**Maar stil, ik moet eenvoudig zijn**".

2. Emotionele betrokkenheid en plicht.

Hij beschrijft zijn eigen emotionele reactie op de situatie die hij schetst, wat zijn motivatie benadrukt.

- Hij beschrijft dat het bloed "**koortsachtig jaagde hem het bloed door de aders**" nadat men hem de "afzigtelijke wonde" (het leed van de stad/kinderen) had getoond.
- Tijdens de schokkende scène waarin de jongen Evert zijn broertje Sander bijt, onderbreekt Cremer het verhaal om te zeggen dat "**wij**" niet zullen doorgaan, omdat "**we slechts deernis met u hebben en slechts medelijden voor u vragen**".

3. Op basis van de feiten.

Cremer benadrukt dat zijn beschrijvingen direct gebaseerd zijn op wat hij zelf als getuige heeft ervaren, wat de authenticiteit van zijn verhaal moet waarborgen:

- Hij stelt: "**Slechts wat ik zelf gezien of gehoord, of ook door ooggetuigen heb vernomen, gaf ik u weêr in vlugtige trekken**".

4. Directe aanspraak en inclusie van zichzelf.

Aan het einde betreft hij zichzelf expliciet bij de morele aanklacht en de gewenste reactie van de lezers:

- Hij uit de hoop dat, hoewel zijn verhaal de lezer misschien "**niet mooi**" is, maar dat hij de lezer wel geraakt heeft,.
- In zijn dramatische slotoproep aan de wetgevers, schroomt hij niet om zichzelf in de beschuldiging op te nemen: "**Ziet aan uwe en mijne kleêren, waaraan de handjes dier kleinen werkten , klevan droppelen bloeds**".

Cremer gebruikt ook de eerste persoon meervoud ("**wij/we**") om zichzelf en de lezer te groeperen in de kritiek op menselijke onverschilligheid: "**Ja , zoo zijn de menschen , zoo zijn wij , wij menschen ! We moeten zien van nabij, we moeten hooren en tasten ; maar wij schuwen de ellende en houden haar gaarne van verre**".

Mevrouw Baks:

De mentaliteit van mevrouw Baks, de zwaarlijvige echtgenote van de melkboer en hospita van student Willem van Hogenstad, ten aanzien van het kind Sander wordt gekenmerkt door **sterke afkeer, moreel oordeel en klassenvooroordeel**.

Zij ziet het kind niet als een slachtoffer, maar als een bron van smerigheid en schande, en ze beschouwt hem als onderdeel van "gespuis" en "repalje".

De volgende punten beschrijven haar houding:

1. **Afkeer van onreinheid:** Mevrouw Baks is gechoqueerd dat Willem zo'n "**vuil schandaal van de straat**" mee naar boven heeft gebracht. Ze houdt zelf van "**helder en netjes**". Ze noemt Sander een "**smerig sesjet**" (een vies scharminkel) die nu in het ledikant van de heer ligt, en vreest welk "**ontuig**" (ongedierte) er mee in huis is gekomen. Later noemt ze Sander een "**vuil opdraapsel**" (vuile opgeraapte vondst).

2. **Moralistisch oordeel over de ouders:** Ze legt de schuld voor de toestand van het kind volledig bij de ouders. Ze classificeert de fabriekskinderen als afkomstig van volk dat "**zuipen en luijeren**" en dat hun "eigen onmondige vleesch voor den kost laten zorgen". Zij beschouwt dit soort mensen als zodanig slecht dat ze "**z'n eigen vader en moeder voor 'en glas jenever aan de galg zou helpen**".

3. **Angst voor reputatie en gevolgen:** Ze maakt zich zorgen over de gevolgen van Willems actie. Ze vreest zowel het "**vuilmaken van je eigen boel**" als het "**gebabbelen in de straat**". Haar grootste zorg is dat Willems actie te ver gaat: hij gaat "**vlak buiten je boekje**" door zich christelijk te bekommeren om zo'n "**verwaarloosd en liederlijk sesjet**". Ze is bang dat een van de ouders, die ze een "**zuiplap**" noemt, wraak zou komen nemen als hij ontdekt dat zijn kind van de fabriek is afgehouden. Ze benadrukt dat "**iedere man blijft baas over z'n eigen kinders**".

4. **Financiële drijfveer:** Hoewel ze zich schandaliseert over Willems gedrag en het vuile kind, berust ze in de situatie en voert Willems buitensporige bestelling (chocoladewater en veel broodjes) uit, omdat ze de huur en het geld niet wil verliezen: "**maar d'r kamers en 't lieve geld. Je moet al wat doen in de wereld!**"

Willem van Hogenstad:

Willem van Hogenstad wordt getypeerd als een **edelman en rechtenstudent** aan de Leidse Academie, wiens karakter wordt gekenmerkt door impulsieve **edelhoedigheid** en een diep, pas verworven, **sociaal bewustzijn**.

De volgende punten typeren hem:

1. Sociale status en intellectuele rol:

Willem is een **baron** en een **jurist** aan de Leidse academie. Hij wordt voorgesteld als de "**wakere edelman, die zich toerust met de kennis om later te waken voor de regten der menscheid**". Hij wordt ook de "**zoon van Minerva**" (de godin van wijsheid) genoemd.

2. Innerlijke adel en onbevangenheid.

Cremer prijst Willem expliciet en stelt dat zijn daad niet voortkomt uit berekening, maar uit een "**onbevangen edelaardig gemoed**". Hij bezit niet alleen de adel van zijn afkomst ("kwartieren in 't wapen"), maar vooral "**dien dieperen adel der ziel**". Hij is van het "**echt oud Hollandsche bloed**".

3. Concrete Medemenselijkheid.

Zijn goedheid is **praktisch en overdreven gul**:

- **De redder:** Nadat hij de uitgeputte Sander op de stoep vindt, neemt hij het "**vuil schandaal van de straat**" direct mee naar zijn kamer om hem daar in zijn eigen ledikant te laten slapen.
- **Vastberadenheid:** Hij negeert het luide morele en klassenvooroordeel van zijn hospita, mevrouw Baks. Wanneer zij hem waarschuwt dat hij te ver gaat en hem aansprakelijk stelt voor mogelijke wraak van de ouders, kijkt Willem haar "**vreeselijke oogen**" aan en beveelt hij haar zijn ongewone bestelling te leveren.
- **Verzorging:** Hij ontdoet het kind eigenhandig van zijn armzalige kleding (zelfs met een mes) en brandt deze "**vunze kleêren**" op in de kachel. Hij trekt het jongetje een oude wollen overjas aan, legt hem in zijn bed onder de dekens, en voedt hem met **vet geboterde broodjes, krentenbollen** en een "**enormen kop van de fijnste waterchocolade**". De verteller noemt dit de "**inderdaad overdreven goedheid van den student**".

4. Hernieuwd inzicht.

Willem wordt getypeerd als een mens die pas echt tot inzicht komt door **de ellende van nabij te zien en te voelen**. Hij was eerder koud over het lot van de fabriekskinderen, maar nu hij Sander ziet, is het hem "**onbegrijpelijk dat hij vroeger... zoo koud is gebleven**".

Moeder Zwarte:

De moeder van de kinderen Zwarte wordt in het smeekschrift getypeerd als een **uitgeputte, hardvochtige en onverschillige** vrouw die haar kinderen tot werken dwingt en hen verwaarloost. Hoewel ze zelf in armoede leeft, is ze medeverantwoordelijk voor de ellende van haar kroost.

Hier zijn de belangrijkste kenmerken van de moeder van Evert, Sander en Saartje:

1. Hardvochtige plichts vervulling

Haar gedrag in de vroege ochtend, wanneer ze de kinderen wekt om naar de fabriek te gaan, toont haar hardheid:

- Ze wordt wakker om zes uur 's ochtends en richt zich haastig op.
- Ze geeft haar man een stomp op de schouder met een nijdig: "**Snork toch zoo niet!**".
- Ze roept de kinderen met **schrille stem** en moet hen bij de arm trekken en het dekkleed wegslaan om hen wakker te krijgen.
- Wanneer de tienjarige Sander, onbarmhartig door haar uit bed getild, begint te huilen, vermaant ze hem: "**Stil, Sander, als vader het hoort!**".
- Ze tilt Saartje, die uit de slaap woest van zich afslaat en zegt dat het tikt in haar hoofdje (een vroeg teken van koorts), ruw uit bed.

2. Onverschilligheid voor ziekte en leed

Ondanks dat Saartje klaagt over haar gezondheid en Sander van uitputting neervalt, negeert ze deze signalen:

- Wanneer Saartje zegt dat het **"zoo tikt in haar hoofdje"**, **hoort de moeder het niet**.
- Wanneer Sander, overmand door slaap, neervalt, mompelt de moeder slechts: **"'t Is ook wat erg; twaalf ure naar bed!"**.
- Zij onderdrukt Sanders gehuil door hem **haastig de hand voor den mond** te leggen, uit angst voor de reactie van haar man.

3. Morele verwaarlozing en onwetendheid

De moeder draagt bij aan de geestelijke en fysieke tekorten van de kinderen:

- Ze voedt de kinderen slecht. Ze krijgen 's-middags aardappels met een beetje mosterd of azijn in het water, terwijl vader en moeder spek eten, omdat dat volgens haar **"gallig voor de kinders"** is.
- Haar man, Gerrit Zwarte, wordt getypeerd als een man die "zuipen" en "luijeren", en de moeder vertelt Sander dat zijn vader "zuipen" is. Zij en haar man behoren tot de **"luije onbarmhartige ouders"** voor wie de kinderen de kostwinners zijn.
- Zij beschouwt de Bijbel, die in de boekenkast van Willem staat, als een **"dominés bedrieger"**.

4. Onverschilligheid en de dood van Saartje

In het laatste, droevige tafereel wordt haar fatale onverschilligheid duidelijk. Zelfs als Saartje doodziek is en om water kreunt, onderneemt de moeder geen actie:

- **Moeder Zwarte, zij slaapt; en de vader, hij ronkt.**
- Ze had gemeend dat het "niet zoo erg" zou zijn als Saartje maar warm kon worden. Ze stopte het bibberende meisje beter toe met een rok, **en ging daarna slapen**, terwijl ze had moeten waken bij haar **"doodzieke kind"**.
- Door haar onverschilligheid of uitputting is zij afwezig als Saartje na zes uur strijd sterft met een **"laatste, dat allerlaatste zacht pijnlijke snikje"**.

Kortom, de moeder is een figuur die, hoewel mogelijk zelf slachtoffer van armoede en onwetendheid, wordt neergezet als **onverschillig en wreed** tegenover het lijden en de behoeften van haar kinderen, in het bijzonder hun fundamentele rechten op rust, voedsel, en onderwijs.

Vader Zwarte:

Vader Zwarte, Gerrit Zwarte genaamd, wordt getypeerd als een **luie, onbarmhartige alcoholist** die de verantwoordelijkheid voor het kostwinnerschap van het gezin afschuift op zijn jonge kinderen.

De typering en gedragingen van Gerrit Zwarte:

1. Luiheid en Werkweigering

Gerrit Zwarte was een voormalige timmermansknecht. Hij heeft echter sinds een paar jaar een afkeer gekregen van fysieke arbeid:

- Hij is bang geworden voor **"springende knokels"** (verwijzend naar hard werken) en houdt daarom zijn handen in zijn broekzakken.
- Cremer rekent hem tot de **"luije onbarmhartige ouders"** voor wie de kinderen de kostwinners zijn.

2. Alcoholisme en verwaarlozing

Gerrit Zwarte besteedt zijn tijd aan drinken en wordt als zodanig door zijn vrouw en het kind Sander getypeerd:

- De moeder van de kinderen Zwarte maakt hem wakker met het verwijt: **"Snork toch zoo niet!"**.

- Wanneer Sander vraagt wat zijn vader voor beroep heeft, grinnikt hij en zegt hij dat zijn moeder de vader "**zuipen**" noemt.
- Mevrouw Baks, de hospita, noemt hem een "**zuiplap**" en plaatst de ouders in de categorie van volk dat "**zuipen en luijeren**".

3. Angst en intimidatie in huis

Vader Zwarte gebruikt intimidatie tegen zijn gezin, wat de kinderen en de moeder angst aanjaagt:

- Wanneer de tienjarige Sander huilt, vermaant de moeder hem met angst in haar blik: "**Stil, Sander, als vader het hoort!**".
- Wanneer Sander blijft huilen, klinkt de stem van de man ruw uit de bedstee met een nijdige vloek: "**Hè mondhouwen. Zeg!**".

4. Onverschilligheid

Zelfs wanneer zijn dochter Saartje doodziek in bed ligt van de koorts, toont hij onverschilligheid, mede door alcoholgebruik:

- **De vader, hij ronkt**, terwijl Saartje om water kreunt.
- Vóór het naar bed gaan heeft de **beschonken** man gezegd dat hij die "fratsen" van Saartje wel kent.
- Hij adviseerde dat als Saartje te lui was voor haar werk, ze zich net als Sander maar door zo'n "**sinjeur**" (een heer, zoals Willem van Hogenstad) moest laten oprapen, omdat dat "**betere rekening**" gaf.

Kortom, Gerrit Zwarte is de belichaming van de onverantwoordelijke en verkwistende vaderfiguur uit de arbeidersklasse van wie Cremer stelt dat de kinderen de last van het kostwinnerschap op zich moeten nemen.

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 15 december 2025.

www.jacobcremer.nl